

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 31 • Ağustos/August 2023

www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut553>

Kitap Değerlendirme/ Book Review

Üç Değerli Mantık ve Dede Korkut Destanları

Trivalent Logic And Dede Korkut Epics

Öz

Bu çalışmada *edebiyat-dil-mantık* üçgeninde hazırlanan, sosyolojik boyutlu, öğretici, ufuk açıcı ve yönlendirici özellikleriyle Türklük Bilimi'nde ses getireceğine inanılan "Kitabı Dede Korkut" ve *Gayri-Selis Mantık* ("The Book of Dede Korkut" and Fuzzy Logic) adlı eserin ayrıntılı incelemesi ele alınacaktır. *Fuzzy Logic / Bulanık Esem / Puslu Mantık / Çoklu Değerler Mantığı / Çoklu Mantık* adlarıyla karşılanan bir kuramın ilkelerinin, ilk kez bir halk destanına uygulandığı bu eser, Kemal Abdulla-Refik Aliyev tarafından kaleme alınmıştır. Bir Türk filozof (Lütfi Aliasker Zade) tarafından ortaya atılan, *Çoklu Değerler Mantığı* adlı matematiksel mantık kuramının (Fuzzy Logic) Dede Korkut Destanlarına ilk kez uygulanmasının çalışmanın değerini artırdığı düşünülmektedir. Ayrıca Dede Korkut Destanları'nın gizli dil katmanlarından, ecdadımızın düşünce sistemine yerleşen demokratik düşünce tarzını gün ışığına çıkarması, kitabın değerini ikiye katlamaktadır. Başka çalışmalara yön vereceği ve araştırmacılara ışık tutacağı umulan eser; Dede Korkut Destanları'nın Türk edebiyatı için ne anlama geldiğinin bir kez daha anımsatılarak değerinin vurgulandığı giriş bölümü, Puslu Mantık kuramının Dede Korkut Destanları üzerinde uygulamasının yapıldığı beş yazı, özet ve kaynakçadan oluşmaktadır. Eser bize göstermiştir ki Dede Korkut Destanları'nı yaratanların düşünce tarzında demokratik yaklaşım tesadüf değildir. Puslu Mantığın temel ilkesi olan çoklu seçim olanakları ve demokratik yaklaşım tarzı, halkımıza has bir özellik olarak edebî metinler aracılığıyla günümüze kadar gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Destanları, Üç Değerli Mantık, Puslu Mantığın Mantığı, Puslu Bilgi.

Abstract

In this study, the detailed analysis of the work named "Kitabı Dede Korkut" ve *Gayri-Selis Mantık* ("The Book of Dede Korkut" and Fuzzy Logic), which is prepared in the triangle of *literature-language-logic*, and which is believed to have a sociological dimension, instructive, eye-opening and guiding features in Turkology, will be discussed. This work, in which the principles of a theory known as *Fuzzy Logic / Bulanık Esem / Puslu Mantık / Çoklu Değerler Mantığı / Çoklu Mantık*, are applied to a folk epic for the first time, was written by Kemal Abdulla-Refik Aliyev. It is thought that the first application of the mathematical logic theory (Fuzzy Logic) called *Çoklu Değerler Mantığı*, which was put forward by a Turkish philosopher (Lütfi Aliasker Zade), to the Dede Korkut Epics increased the value of the study. In addition, the fact that the Dede Korkut Epics bring to light the democratic way of thinking that settled in the thought system of our ancestors from the hidden language layers, doubles the value of the book. The work, which is hoped to guide and shed light on other studies, consists of the introduction part in which the importance of Dede Korkut Epics is reminded once again and its value is emphasized, five articles in which the fuzzy logic theory is applied on Dede Korkut Epics, summary and bibliography. The work has shown us that the democratic approach in the way of thinking of the creators of the Dede Korkut Epics is not a coincidence. Multiple choice possibilities and democratic approach, which are the basic principles of fuzzy logic, have survived to the present day through literary texts as a characteristic of our people.

Keywords: Dede Korkut Epics, Trivalent Logic, State Of Doubt, Fuzzy Information.

Kerime Üstünova *

Sorumlu Yazar Corresponding Author

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi
Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Bursa/ Türkiye
Elmek: ustunovak@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8433-8038

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 24.07.2023
Kabul Tarihi: 28.08.2023
E-yayın Tarihi: 31.08.2023

Atıf/Citation:

Üstünova, K. (2023). Üç Değerli Mantık ve Dede Korkut Destanları. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (31), s. 166-177.

Giriş

Türklük Bilgisi çalışmalarında, edebî eserleri edebiyat-dil-mantık, edebiyat-dil-felsefe, edebiyat-dil-sosyoloji vb. bağlamlarda değerlendirmek, gerekliliğine inandığımız ama pek alışık olduğumuz, sıklıkla karşılaştığımız durumlardan değildir. Bu tür çalışmalara yol açmak, örnek olmak umuduyla bu yazıda *edebiyat-dil-mantık* üçgeninde hazırlanmış; *Bulanık Esem / Puslu Mantık / Çoklu Mantık / Fuzzy Logic* adlarıyla karşılanan bir kuramın ilkelerinin, ilk kez bir halk destanına uygulandığı bir eseri tanıtmak hedeflenmiştir. Kemal Abdulla-Refik Aliyev tarafından kaleme alınan ve 2022 yılında Bakü'de ikinci baskısı yapılan “*Kitabı Dede Korkut*” ve *Gayri-Selis Mantık* (“The Book of Dede Korkut” and Fuzzy Logic), *edebiyat-dil-mantık* üçgeninde hazırlanmış bir çalışmadır. Sosyolojik boyutlu eserin öğretici, ufuk açıcı ve yönlendirici özellikleriyle Türklük Bilimi’nde ses getireceğine inanılmaktadır.

525. Gazete’de yayımlanan beş yazı ve giriş bölümünden oluşan bu çalışmanın değeri; 1920’li yıllarda başlayan ama 1960’lı yıllara damgasını vuran (Bulanık Esem / Puslu Mantık / Çoklu Mantık / Fuzzy Logic) adlı kuramın ilkelerinin, ilk kez Dede Korkut Destanları’na uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Dede Korkut Destanları’nın gizli dil katmanlarından, ecdadımızın düşünce sistemine yerleşen demokratik düşünce tarzını gün ışığına çıkarması, kitabın değerini ikiye katlamaktadır. Dolayısıyla bu yazıda, bir ay arayla Millî Folklor ve Türk Dili dergilerinde¹ kitap tanıtımı yapılmasına karşın yol gösterici olması için yeni çalışmalara kapı aralayacak nitelikte olduğu düşünülen söz konusu eserin ayrıntılı tanıtımı yapılacaktır.

Çalışma alanları birinin Türk Dili, diğerinin felsefe/mantık olan iki bilim insanı Kemal Abdulla² ile Refik Aliyev³, hem edebiyat hem dil hem de mantık alanına hitap

¹ Kerime Üstünova, Millî Folklor, C.18, S. 138, s. 217-220, Haziran 2023 / İsmet Çetin, Türk Dili Dergisi, C. CXXXI, S. 859, s. 108-110, Temmuz 2023.

² Dilbilim profesörü, edebiyatçı, yazar. M. F. Ahundov Rus Dili ve Edebiyatı Enstitüsü, Bakü Slavyan Üniversitesi, Azerbaycan Diller Üniversitesi rektörü olarak görev yapmıştır. Azerbaycan Yaratıcılık Vakfı Başkanı; Bakü Uluslararası Multikültüralizm Merkezinin Mütevelli Heyet Başkanı, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi üyesi, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Milletlerarası Çokkültürlülük ve Dini Meseleler üzere Devlet Müşaviri görevlerinde bulunmuştur. Uludağ Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Tiflis Üniversitesi, Varşova Üniversitesi, Strazburg Üniversitesi, Mainz Üniversitesi, Wrocław Üniversitesi, Humboldt Üniversitesi; Columbia Üniversitesi gibi kurumlarda “Genel Dilbilimi”, “Metin Sözdizimi”, “Kitab-ı Dede Korkut Destanlarının Kültüroloji Yönleri”ne ilişkin derslerin ve özel kursların başkanlığını ve sunuculuğunu yapmıştır. Çok sayıda bilimsel eserin yanı sıra roman, hikâye, şiir kitapları, tiyatro oyunları yayımlanmıştır. Eserleri Azerbaycan, Amerika Birleşik Devletleri, Avusturya, Fransa, İtalya, Brezilya, Sırbistan, Karadağ, Polonya, Rusya, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Gürcistan, Litvanya, İran, Japonya, Romanya, Macaristan, Mısır ve Bulgaristan’da yayımlanmıştır.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kamal_Abdulla

³ Prof. Dr. Refik A. Aliyev, Azerbaycan Devlet Petrol ve Sanayi Üniversitesi (ASOİU) ve Georgia Eyalet Üniversitesi, Atlanta öğretim üyesidir. İran Tebriz Üniversitesi (1992), Almanya Siegen Üniversitesi (1991), ABD Georgia Eyalet Üniversitesi (1998), Kıbrıs Yakın Doğu Üniversitesinde (2002) çalıştı. Kusurlu bilgi içeren karar teorisi, bulanık mantık, yumuşak hesaplama ve kontrol teorisi alanlarında çalışmaktadır. 1971’de Lenin Komsomol Ödülü’ne, 1983’te SSCB Devlet Ödülü’ne, 1997’de ABD Fulbright Ödülü’ne ve 2014’te Yaşam Boyu Başarı Ödülü’ne layık görülür. Şu anki araştırması, genelleştirilmiş bir kararlılık teorisi, tekrarlayan bulanık sinir ağları, bulanık tip-2 sistemler, evrimsel hesaplama, kusurlu bilgi içeren karar teorisi, Z sayıları ile hesap ve bulanık ekonomi üzerine odaklanmıştır.

<https://science.gov.az/en/forms/chlenyikorrespondentyi/79>

eden eserlerini Azerbaycan-Amerikan bilgini, Puslu Mantık kuramının yaratıcısı Lütfi Aliasker Zade'nin⁴ anısına adanmıştır.⁵

Matematikselsel bir mantık kuramının (Puslu Matık), hem de bir Türk filozof tarafından ortaya atılan kuramın Dede Korkut Destanları'na ilk kez uygulanmasının çalışmanın değerini artırdığı düşünülmektedir. Başka çalışmalara yön vereceği umulan eser; Dede Korkut Destanları'nın Türk edebiyatı için ne anlama geldiğinin bir kez daha anımsatılarak değerinin vurgulandığı giriş bölümü, Puslu Mantık kuramının Dede Korkut Destanları üzerinde uygulamasının yapıldığı beş yazı, özet ve kaynakçadan oluşmaktadır. Bu değerli kitap tanıtılırken hem daha kolay anlaşılması için hem de üslup özelliklerini korumak amacıyla yazarların ağzıyla özetlenmeye çalışılacaktır.

1. Giriş Bölümü: "Kitabı Dede Korkut"ta gayrı-selis mantık elementleri (Dede Korkut Destanları'nda Puslu Mantık izleri)

"Kitabı Dede Korkut" adlı kahramanlık destanı, kadim ecdadımızın mağara devrinden 15. yüzyıla kadar adım-adım, söz-söz, cümle-cümle, olay-olay, makam-makam yarattığı edebî bir metindir. Ansiklopedik nitelikteki eser, gizli ve aşikâr / açıkça görünen katlarında halkımızın gelenek-göreneği, medeniyeti, dili ve bunların gelişimini sergilemektedir. Atalarımızın dünya görüşü, çevresiyle ilişkisi, kendine ve toplumuna yaklaşımı bu destanın dil ve mazmun kuruluşuna yansımıştır.

Gayrı-selis mantık (Puslu Mantık) hakkında bilgi verilen giriş bölümünde gayrı-selis mantığın ortaya çıkış nedenleri, ilkeleri Aristo mantığıyla karşılaştırılıp Dede Korkut Destanları'yla örneklendirilir.

Klasik mantık / düz mantık olarak adlandırabileceğimiz Aristo mantığına tepki olarak ortaya çıkan gayrı-selis mantık, insanın dünyayı anlama ve benimseme ilkelerine daha yakın bir düşünce tarzıdır. Lütfi Aliasker Zade tarafından temelleri atılmış matematikselsel bir kuramdır.⁶

Aristo'nun yaşam deneyiminden çıkardığı, itiraz kabul etmeyen, kesin çizgilerle belirlenmiş mantığına göre insan, **ya ölüdür ya diridir**; üçüncü bir seçenek yoktur. Platon, üçüncü bir seçeneği ileri sürmeye çalışırsa da kabul görmez. 1920'de Polonyalı Jan Lukasiwicz⁷ de üç değerli mantık önerisini gündeme getirir ama o da ilgi görmez.

⁴ Lütfi Aliasker Zade, 1921-2017 yılları arasında yaşamış; elektrik mühendisliği ve bilgisayar bilimleri profesörü, matematikçi, Azerbaycanlı bilim adamıdır. Bulanık mantık kuramının temelini atar. Kaliforniya Üniversitesi Berkeley Elektrik Mühendisliği ve Bilgisayar Bilimleri Fakültesi öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Amerikan vatandaşıdır. Wikipedia, https://tr.wikipedia.org/wiki/Lütfi_Zade

⁵ Lütfi Aliasker Zade, ömür boyu bilimsel çalışmalarını kitap olarak yayımlamaz. O, her kuram hakkında makale yazar, görüşlerini bu yolla bilim dünyasına duyururken ömrünün son yıllarında Refik Aliyev'e gayrı-selis mantıkla ilgili bir kitap yazmayı teklif eder. İki bölümden oluşan kitabın birinci bölümü L. Zade ile R. Aliyev'e ait olacak; gayrı-selis mantık kuramının tarihi, yöntemleri, uygulama alanları, yeni bakış açılarına yer verecektir. İkinci bölümde ise gayrı-selis mantığın uygulandığı her bilim sahasına ait bir uzmanın makalesi yer alacaktır. Fizik, kimya, tıp, iktisat vb. Ancak Zade'nin ömrü kitabın yayımını görmeye yetmez. Refik Aliyev, XXI. yüzyılın ünlü bilim adamı Lütfi Aliasker Zade'nin bu değerli bilimsel eserini vefatından sonra yayımlamayı başarır. "Fuzzy Logic Theory and Applications" (Qeyri-selis mantıq-nəzəriyyə və tətbiqatmələr), "World Scientific"de yayımlanan kitap, Lütfi Zade'nin ikinci kitabıdır. <http://teref.az/arasdirma/116069-lutfi-zade-ile-rafiq-eliyevin-dunya-elmene-ses-salacaq-kitabi-cap-olunub-foto-anons.html>

⁶ Fuzzy Logic-Wikipedia, https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulanık_mantık

⁷ Jan Lukasiwicz-Wikipedia, (<https://en.wikipedia.org/wiki/jan-lukasiewicz>)

Ta ki 1965'te Lütü Aliasker Zade mantık kuramını öne sürüncüye kadar... L. Zade, *doğru* ile *yalan* arasında *kısmen doğru*, *kısmen yalan* vb. sonsuz sayıda seçenek olduğunu bildirir.

Aristo ve selefleri, klasik mantık kuramının temellerini "üçüncünün istisnası" kanununa dayandırır. *Çimen, ya yeşildir ya değildir*. Dolayısıyla **ya... ya** yapısı, Aristo mantığının altyapı malzemesidir. L. Zade tarafından ileri sürülen Puslu Mantık, **ya... ya** yapısından **ne... ne** yapısına geçmiştir. **Ne... ne** anlatımı, düşünceye daha fazla seçenek olanağı sunar; yaşamı renklendirir çünkü iki uç arasına sonsuz sayıda seçenek yerleştirilebilir. Oysa Aristo mantığı, kadim insana seçme olanağı sunmaz; çeşitliliği, çok renkliliği görmeye fırsat tanımaz. Buna göre iki renk vardır: *ak* ve *kara*. Oysa sonsuz renk çalarlığını görmek kaçınılmazdır ve Azerbaycan-Amerikan bilim adamı Lütüfzade bu sıçrayışın mimarı olur. Yazarın asıl amacı, kuramını matematiksel bakımdan zor yapılaşan sosyal, siyasi, insancıl, toplumsal alanlara uygulamaktır. Dede Korkut Destanları'nın ilk kez Puslu Mantık ilkeleriyle değerlendirilişi, Puslu Mantık niteliklerinin kadim Oğuznamelerin düşünce ve dil düzleminde varlık buluşunu sergilemesi bakımından önemlidir. Sonuçta Puslu Mantık ilkeleriyle ilk kez değerlendirilen bir edebî metin göstermiştir ki Türk edebiyatı verilerine bu açıdan bakmak gerekmektedir.

Kuşkuların, çekincelerin, belkilerin, arayışların mantığı olan Puslu Mantık kuramı, dört temele dayandırılmıştır:

1. Genel mantık sütunu,
2. Puslu Mantık çokluklar sütunu,
3. Bilgiye ve öğrenmeye dayalı sütun,
4. İlişkiler sütunu.

Birinci sütun: Bu, çok anlamlı mantığın genelleştirilmiş formudur. *Doğru* ile *yalan* / *yer* ile *gök* arasında bir köprü oluşturur. Bu köprünün hem uçları hem uçlar arasında - Aristo mantığına ters olarak- sonsuz ve kesilmez yolları vardır. Zaman bize göstermiştir ki **ya ... ya** anlatımı arasında yalnız boşluk var diyen Aristo mantığı doğru söylemiyor. Uçlar arasında üçüncünün, dördüncünün olduğu, Dede Korkut Destanları'nda açıkça görülmektedir. "Üçüncünün istisnasının istisnası" olarak adlandırılacak bu durum, **ya... ya** ifadesinin yerine **ne... ne** anlatımının geçişiyle kendini gösterir.

İkinci sütun: Çokluklar sütunu, dünyada Tanrı'dan başka her şeyin derecesi olduğu mantığıyla açıklanabilir. Puslu çokluklar, edebî metinlerin çözümünde dil bilimsel bildirişme üzerindeki sınırları içeren tutarlı araçlardır. Örneğin *yaşın ki* (muhtemelen / olasılıkla) ifadesi, *ihtimal ki* ifadesinden daha güçlüdür. Bunun tersini yapmak için *büyük bir ihtimalle*, *ihtimal odur ki*, *muhtemeldir ki* anlatımını oluşturmak gerekir. *Az*, *çok*, *daha çok* vb. belirleyicileri dile katmak anlamı güçlendirecektir.

Üçüncü sütun: Bu bölüm, metinlerde sunulan bilginin tasviri, doğal dilin anlamı, metinlerdeki dilin bildirişmesiyle ilgilidir. Buranın temelinde olasılık kuramı yoktur, olabilirlik kuramı vardır. Asıl amaç; yazarın demek istemediği, gizlediği bilgiyi metnin gizilinden çıkarmak ve değerlendirmektir. Dede Korkut Destanları'nda da böyle gizli yerler az değildir. Dolayısıyla metnin derinliklerine, gizli katlarına inmek kaçınılmazdır. Örneğin, destanda Beyrek ile ilgili gizlenen bir konu, ancak gizli katlara inmekle açıklanabilmektedir. Bu arada yazarın tamamen gizlemek istediği ile biraz gizlemek istediğini ayırmak gerekir. Yazarın vereceği ipuçları, gizlenen bilgileri açığa çıkaracaktır.

Kâfir beyinin bakire bir kızı vardır. Her gün tutsak Beyrek'i görmeye gelir. Bir gün geldiğinde her zamanki neşeli Beyrek'i kederli görüp nedenini sorar. Beyrek'in perişanlığının nedeni, Banuçiçek'in başkasıyla evlendirileceği haberinin ona ulaşmasıdır. Tutsakken her gün şen olan, diyen-gülen Beyrek'in bilinmeyen bir yönü bu ipucuyla verilir. Eğer bu ipucu sayesinde destanın görünen katındaki perde aralanmasaydı destan boylarının sistemli karakteri ortaya çıkarılamaz ve farklı boylarda birbiriyle eşleşen yerlerin ilişkisi görülemezdi. Beyrek'i bütün olarak görebilmek için Kazan'ın değerlisi oluşunu, Kazan'a sadık oluşunu öğrenmek yetmez. Tam ve bütün Beyrek'e ulaşmak için hapisteki Beyrek ile Kazan'a sadakati yüzünden mahvedilen Beyrek'i birleştirmek gerekir. Böylece Puslu Mantığın bilimsellik ilkesi, net olmayan bilgiyi netleştirmeye hizmet etmektedir.

Dördüncü sütun: Puslu Mantık ilişkiler sütunu "sebe-sonuç" bağına içerir. Temelinde değişen söylemler ve onların kurulmasına hizmet eden **eğer ....-sa / -sa.... o zaman** kalıbına dayanan ilişkiler durur: "Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez / ulaşuban sular taşsa deniz dolmaz..." Bu örnekler kolayca **eğer ....-sa / -sa.... o zaman** anlatımının leksik-morfolojik (sözlük-biçimbirim) türemeleri gibi değerlendirilebilir.

Puslu Mantığın Aristo mantığına üstünlüğü, insan ufkunu sınırlandırmayışındadır; iki uç arasındaki üçüncüyü, dördüncüyü istisna etmeyişındedir. İnsan varlığını **ya.... ya** söyleminin içine sıkıştıran Aristo'ya göre *bir insan, ya ölüdür ya da diridir*. Üçüncü olasılık yok sayılır. Oysa Dede Korkut Destanları'nın gizil katlarında bu konuyla ilgili farklı düşünce tarzlarının olduğu gözlenmektedir:

"Ol zamanlar Oğuz yiğitleri yatanda yedi gün yedi gece yatarlardı. Adına küçücük ölüm derlerdi." Aslında insanın **ne ölü ne diri** hâlini anlatan **küçücük ölüm** modern tıp *koma* diyor. Kanturalı ve Salur Kazan'ı **küçücük ölüm**den uyandırmak olanaksızdır. *Koma, ya... ya* ifadeli düşünce tarzına karşı yeni bir düşünce tarzının yansımasıdır. **Ne... ne** kalıbının yücelişine işarettir. Bu kalıp sayesinde "Ne ölüdür ne diridir, belki komadadır." tarzında mantık zinciri oluşur. Böylece **belkinin** düşüncemizdeki yeri, Puslu Mantık sayesinde sağlamlaşır. Kuşku ise Puslu Mantığın vazgeçilmezi konumuna yükselir.

Dede Korkut Destanları'nda Puslu Mantığın ilkelerinden doğan **eğer ....-sa / -sa.... o zaman** kalıbıyla kurulu cümle sayısı az değildir. Bu da gösteriyor ki hem destan yaratıcılarının yaratma olanakları Puslu Mantık hesabına yetecek kadar büyüktür hem de Puslu Mantığın dil dokumasına etki derecesi büyüktür.

Eserde Türkologların, oğlu kızı olmayan Dirse Han'ın Bayındır Han meclisinde aşağılanması yani kara çadıra yerleştirilmesini kadim bir ritüel olarak değerlendirip Dirse Han'ın ıstıraplarıyla, bu durumun nedenleriyle ilgilenmediklerine dikkat çekilir. Bayındır Han'ın meclisini terk eden sıkıntılı Dirse Han, bu durumunu sorgular: "Bu kara, ya bendendir ya hatundandır." sonucuna varır ki burada Aristo mantığının taraftarı konumundadır. **Ya ....ya** kalıbı devrededir. Bir uçta *ben*, bir uçta *hatun* vardır. İki uç arasındaysa yalnız boşluk... Ancak Dirse Han'ın eşi böyle düşünmez. Onun tasavvurunda evlatsızlığın nedeni iki uç arasındaki boşluğa yerleştirilmektedir. Kadın, istisnalara dokunmuştur. Ona göre çocuksuzluğun nedenleri karı-koca dışında aranmalıdır: 1. Attan, deveden, koyundan, koçtan öldürüp öldürmeyişi; aç görünce doyurup doyurmayışi; 2. Yalın görünce giydirip giydirmeyişi; 3. Borçluyu borcundan kurtarıp kurtarmayışi çocuksuzluğun nedenlerinden olabilir.

Dirse Han, öz oğlu Boğaç'ı yaralar ve av yerinde yaralı bırakır. Kazılık Dağı'na gelen ana, oğlunu yaralı bulur. Ona göre günahkâr, ya *Kazılık Dağı'nın aslanı* ya *Kazılık Dağı'nın kaplanıdır*. Bunlardan farklı, üçüncü sebebi Boğaç söyler: “*Aslana kaplana kargıma. Kazılık Dağı'nın suçu yoktur. Kargıyacaksan babama kargı. Bu suç bu günah babamındır.*” Boğaç'ın getirdiği istisna, gerçeği yansıtmamasının dışında Puslu Mantık zincirinin kurulmasına ve daha geniş seçim olanaklarına fırsat tanır.

Allah, Azrail'e emir verir: “*Deli Dumrul, canı yerine can bulsun; onun canını bağışladım.*” Canı yerine can bulma sorunuyla karşı karşıya kalan Deli Dumrul'un aklına *ya ana ya baba* seçeneği gelir. Oysa Dumrul'un elkızı helali, canını kocası uğruna vermeye hazırdır. Böylece *ya... ya* kalıbı, yerini *ne... ne* anlatımına bırakır.

Dünyayı ve yakın çevresini daha renkli görmek isteyen atalarımız, sebep-sonuç ilişkisinde sebeplerin sayısını artırmak ister ki bu durum demokratik rüzgârların esmesine işaretler. Destandaki birçok dil birimi -ikilemeler, yansıma sözler, edatlar, sayılar, zamirler, tekrarlar vb.- Puslu Mantığın alanına hizmet ederler.

2. Birinci Yazı: “Kitabı Dede Korkut” metni ve gayri-selis mantığın “Şüphe” daimisi (Dede Korkut metni ve Puslu Mantığın sürekli “kuşku” duyma durumu)

Dede Korkut Destanları'nın filoloji ve toplumsal nitelikleri bakımından tek bir edebî devre ait olduğu söylenemez çünkü mitoloji ve tarihî dönemlerin dil ve düşünce yadigârlarını içermektedir. Bu metinlerde ilk insanın doğanın içinde yaşadığı ve kendini doğanın bir parçası olarak gördüğü dönemin zayıf sesi duyulduğu gibi uygarlık devri insanının gür sesi de duyulmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse bu destanlarda doğadan uygarlığa geçişin edebî örneği kaleme alınmıştır. Basat'ın aslan yatağından atası Aruz Koca'nın evine dönüşünden, yani kucağında büyüdüğü doğadan henüz tanışmadığı uygarlığa dönüşünden sonra yeniden doğaya kaçışı, bu geçişin çok kolay olmadığını; ağırlı, azaplı olduğunu bildirir. İşte Puslu Mantık, bu iki görkemli devrin hem zayıf hem gür sesini işitme olanağı sunar.

Puslu Mantığın mantığı; kuşkuların, çekincelerin, beklentilerin, inançsızlıkların ideolojisinden doğmaktadır. Hüseyin Cavid'in “*Şüphedir her hakikatin babası / şüphedir akl-ı hikmetin atası / şüphe etmekte haklıdır insan*” sözlerini Puslu Mantık kuramının özü saymak gerekir. Yazarlar; kuşkulanmanın zayıflık olmadığını, aksine gücü simgelediğini söylerler. Sürekli kuşku duymanın asıl işlevi, *ya ...ya* ifadesinden *ne... ne* ifadesine yönelmektir. Onlara göre *ne... ne* yapısı, düşüncede demokratikleşmenin habercisidir. Puslu Mantıkta doğruluk derecesi, *doğru* ile *yanlış* arasındaki sonsuz değerler çokluğuyla belirlenebilir. Mutlak anlamda ak-kara yok; mutlak anlamda sıfır yok, bir yok; doğru yok, yanlış yoktur. Tanrı'dan başka mutlak sayılan her şey reddedilir. Bu bağlamda dil de doğruluk derecelerini Puslu Mantığın iki nokta arasındaki açıklığı üzerinde *doğru, çok doğru, biraz doğru, doğru değil, oldukça yalan, çok yalan* vb. dil birimleriyle yansıtır.

Bu kuramın ilkelerinin gerçekleşmesinde “sürekli kuşku duyma özelliği” nin öne çıktığı görülür. Kuşku belirleyicileri içinde **belki**, en önemli bileşen olarak yer alır. **Belki**, düşünceyi, niyeti, kuşkuyu, çekinceyi, inanmamayı keskin biçimde ortaya koyar. *Olabilir, sanırsın* vb. belirleyicilerin ortaya çıkışı daha yumuşaktır.

Dede Korkut Destanları'nda sürekli kuşku duyma hâlini yansıtan *kimi, imkân var ki, yüksek ihtimal, güman, olabilir, görünür, mümkündür, hepsi, çoğu, bazıları, takriben, esasen, hususiyle, müstesna olarak, tez tez, az kala, pratik olarak, hakikaten, aslında, güman etmek*

(*ummak*), *şüphelenmek*, *farz etmek* vb. dil birimleri belirsizlik bildiren belirleyicilerdir. Görünür katında bütünlükte kuşkuya yer vermeyen, çok katmanlıktan uzak, sağlam bir metin olma özelliği taşıyan destanlarda kuşku, çekince yoktur demek doğru olmaz çünkü derinlerde, destanların gizil katlarında gizlenmiş kuşkuların, çekincelerin, inançsızlıkların olduğunu onları su yüzüne çıkararak çalışmalarından öğrenmekteyiz. Örneğin; Bayındır Han bir yere *ak*, bir yere *kara*, bir yere de *kırmızı otağ* kurdurarak *ak* (değerli), *kara* (değersiz) seçeneklerine bir de kız ve erkek çocuklarını birbirinden ayırmak amacıyla *kırmızıyı* ekler. Kadim dönemdeki ilişkilere has özellikleri yansıtan bu durum, Aristo mantığıyla örtüşmez. Üstelik bize dünyayı daha geniş bir açıdan görme hevesinin habercisi olarak yansır.

Destanlarda sıkça görülen, her şeyin çok güzel olduğu, **ol zamanlar** kalıbıyla verilen zaman kavramı, kadim dönemin nostaljiyle anılan bir dilimidir. Pek çok halkın mitolojisinde görülen bu tür nostaljik zaman dilimi, Puslu Mantık kuramıyla ele alınca **ol zamanlar-şimdiki zaman** karşılaştırması kaçınılmaz olmaktadır. **Ol zamanlar**, tam bir kahramanlık devridir. Kahramanların fiziki güçleri şimdikiyle karşılaştırılmaz niteliktedir. Ol zamanlarda Oğuz yiğitleri yattığında yedi gün yedi gece uyurlar ve onları bu sürede uyandırmak olanaksızdır. Salur Kazan, Kanturalı bu durumu yaşayan kahramanlardır. O dönemde söz konusu durumu adlandırmaya dilin gücü yetiyor ve bunun için **küçücük ölüm** ifadesi kullanılıyor. Puslu Mantık etkisiyle bu adın ortaya çıkmasında, kuşkunun rolü yadsınamaz. **Ne ölü ne diri adama** Aristo mantığıyla yaklaşılmayıp iki ucun arasındaki boşluk **küçücük ölüm** anlatımıyla doldurulur.

Puslu Mantık ilkelerini Dede Korkut Destanları'na uygulamanın kolay olduğu söylenemez. Ancak dilin olanaklarının son derece büyük olduğunu gösteren bu örnekler Türk dilinin gücünün bu işi kolaylaştıracağına işaret etmektedir. Daha mitolojik dönemlerde atalarımızın Puslu Mantık ilkeleriyle düşünmeleri, doğal dilin canında Puslu Mantık ruhunun yer aldığını gösterebilir mi?

3. İkinci Yazı: “Kitabı Dede Korkut” metni ve gayrı-selis mantıkla “üçüncünün aktarışı” (Dede Korkut metni ve Puslu Mantıkla üçüncüyü arama)

Ak ve *kara* arasındaki diğer renkler (*ağımsıl*, *ağa benzer*, *dümağ*⁸, *karamsıl*, *zilkara*, *karavarı* vb.), bunların yarattığı ayrımlar, dünyanın ve ilişkilerin **daha** renkli, **daha** derin oluşunun habercisidir. Puslu Mantık bu **daha** sözünün arkasındakileri bulup ortaya çıkarmakla ilgilenmektedir. Düşünceyle dil arasındaki uyumsuzluğu törpülemek görevini yerine getirmektedir. Bu uyumsuzluğu zamanında büyük şair Fuzuli kaleme almıştır: *Aldanma ki şair sözü elbette yalandır. Şair bununla derinlerde yalan yani doğru olmayan, yani gerçekten uzak, yani düşüncemize uygun düşmeyen bir gerçeklikte diyor. 19. yüzyılda Rus şairi Tyutçev*⁹ de bunu “*Söylenmiş düşünce aslında yalandır.*” biçiminde ifade eder.

Lütfizade'nin Puslu Mantık kuramının dayandırıldığı dört sütun vardır: Genel mantık sütunu, bulanık çoklar sütunu, bilimsellik sütunu, ilişkiler sütunu.

Genel mantık sütunu *doğru* ile *yanlış*; *yer* ile *gök* arasında köprü kurar. Bu köprünün hem uçları hem de uçları arasında sonsuz ve kesilmez yolları vardır. Bunun en güzel örneklerinden biri daha önce de ele alınan, ölümle yaşam arasında kalan

⁸ Dümağ: bembeyaz, apak

⁹ Fyodor İvanoviç Tyutçev

küçücük ölümdür. Uçları arasında üçüncüyü benimseme olanağı sağlayan **ne ... ne** anlatımı, sentaktik niyetin göstericisidir; demokratik düşünce tarzından haber verir.

Üçüncünün anlatımı, destanların çok eski mitolojik dönemlere ait olduğunu onaylamaktadır. Beyindeki demokratik süreçlerin dünyadakileri izlemesinin yansıması gibi kabul edilebilir. Şimdilik bu izleme, zayıf olarak yaşama uygulanır. Beyin, düşünce yaşamdan geri kalır; dil düşünceden... Puslu Mantık bu noktada imdada yetişir ve üçüncünün de istisnaları olduğunu gösterir. Ölümle yaşam arasında *küçücük ölümün* duruşu gibi, Bayındır Han'ın meclisinde kurulan ak çadırı kara çadırın arasına giren *kırmızı çadır* gibi, baba ve anadan başka erine canını kurban etmeye hazır *Deli Dumrul'un helali* gibi, evlatsızlığın nedeni olarak *Dirse Han'ın hatununun getirdiği deliller* gibi...

Dede Korkut Kitabı'nın Mukaddime'si ilk bakışta kuşkuyla yer vermeyen kesin hükümlü örneklerle doludur. Dede Korkut tarafından verilen yaşam derslerinde bunlarla sıklıkla karşılaşılır. "*Çıkan can geri gelmez! / Ölen adam dirilmez!*". Görünüşte basit bir gerçek dillendirilmiştir. Her şey apaçık, ortadadır. Bilgi niteliğindeki bu söylemle acaba ne gibi bir ders verilmeye çalışılmıştır? Neden böyle bir hükme gereksinim duyulmuştur? İlkel toplumlarda çıkan canın geri geleceğine inanılırdı; karşı yatan kara dağın uyuduğuna ve ne zamansa uyanacağına inanılırdı. Bu nedenle toplumu gerçek yaşama döndürmek için bu tür bilgilere gereksinim vardır ve "*ölen adam dirilir*" tasavvuru, "*ölen adam dirilmez*"e çevrilir. Yine de kesin hükümlere kuşkuyla yaklaşmak gerekebilir. Kadınların karakterlerinden söz ederken "*sabah evden çıkıp akşam dönen kadın*"ın verdiği "*Ölmeye yitmeye gitmemiştim, yatacak yerim yine bu harabeydi.*" cevabı Puslu Mantığın çok renkliliğinin bir parçasını gündeme getirir. Destanın mantığına göre "*sabah evden çıkıp akşam dönen kadın*" gözden düşmüştür, dolayısıyla **ya ölecek ya yitecektir**. Oysa bunların arasında öğlene kadar gezmek seçeneği de vardır: *ölmek - öğlene kadar gezmek - yitmek*.

Dirse Han'ın beyninde kalıplaşan, başka seçenek tanımayan, **ya ben-ya hatun** düşüncesinin, düz mantığının istisnası eşi tarafından ortaya çıkarılır.

Dirse Han, oğlunu yaraladığında av yerinde bırakıp eve dönünce karısı, oğlunu aramaya çıkar. Kazılık Dağı'na gelir ve alçaktan yüce yerlere çıkar. Burada *alçak yer* (düz yer / ova) ve *yüce yer* (dağ) arasında yeni bir yerin adı ortaya atılır. Çağdaş dilde bu yerin adı *tepedir*. Destanda *alçaktan yüce* ifadesinin *yamaç* sözü yerine kullanıldığı bellidir. *Alçak yer- alçaktan yüce yer- dağ* (yüce yer).

Salur Kazan, evi yağmalandığında "*Anamı düşmandan isteyelim, savaş zamanı at ayağı altında kalmasın.*" düşüncesindedir. Kâfirlere anasını alıp döneceğini vadederek. Ancak kâfir, bu savaş hilesine kanmaz. "*Karıcık ananı getirmişiz, bizindir, sana vermeyiz, keşiş oğluna veririz.*" Başlangıçta düz mantık, **ya sana veririz ya bizde kalır** düzlemindedir. Ancak *biz* ifadesi parçalanır ve Puslu Mantığın daha ince sınırları ortaya çıkar ve *bizin* içinden keşiş oğlunun iğrenç yüzü gözükür.

Üçüncünün istisnasının istisnası kanunuyla Dede Korkut Destanları'nda sıkça karşılaşılır.

4. Üçüncü Yazı: "Sen güzeller güzelinden de güzelsin güzelim!"

L. Zade, eşinden söz ederken "*O, güzeller güzelinden de güzeldir!*" der. Derecelendirmenin en güzel örneği olarak görülen bu söylem, Puslu Mantığın çokluklar sütununun asıl amacını gösterir. Tanrı'dan başka her şeyin, her olayın derecesi

olduğunu benimseyen kuramın yansıması olan söylemde, derecelendirme sonucunda *güzel-güzeller güzeli* anlayışından *güzeller güzelinden daha çok güzel* anlayışına geçildiği gözlenir. Sonuçta “*Sen güzeller güzelinden de güzelsin güzelim!*” söyleminde tasavvurun sınırlarının henüz çizilmediği söylenebilir. Bu, güzellik derecesinin son sınırı değildir; dil, bundan da yüksek bir derece belirlemeye olanak tanımaktadır. Bir başka örnekte de Leyla'nın çirkin olduğu düşüncesi, “*Leyla'ya Mecnun'un gözüyle bak.*” söylemiyle derecelendirilir.

Edebî metinlerin Puslu Mantık bakışıyla incelenmesinde puslu çokluklar, dil bilimsel bildirişmenin üzerine konmuş, sınırları içeren tutarlı araçlar olarak değerlendirilmelidir. Metinde verilen eksik bilgi okurun inancını zedeleyecektir. Destanlarda basit hâl ile maksimum hâl arasındaki dereceleri belirginleştirmek her zaman çok kolay olmaz. İmdada çoklukları ifade eden ikilemeler, yeni anlatımlar koşar. “*Büyük büyük ağaç gemiler oynatan su*” söyleminde büyüklüğün sınırsız ölçüsü, **büyük büyük** ikilemesiyle tasavvur edilebilir. **Kuru kuru, soğuk soğuk, gümbür gümbür, yüksek yüksek, katı katı, yata yata, içip içip, alay alay gelmek, zar zar, bıldır bıldır, tavla tavla, katar katar** vb. tekrarlar; isim, sıfat, zarf göreviyle sistemde yer alırken tasavvurları derecelendirme rolü üstlenirler.

“*Yücelerden yücesin / kimse bilmez nicesin / görklü Tanrı / nice cahiller seni / gökte arar, yerde ister / sen hod müminlerin gönlündesin*” örneğinde dilin olanakları imkân vermediği için **yüce**, üstünlük derecesini gösteren bir uç / sınır konumunda yer alır. Üstünlük derecesi, yeni bir sözle karşılanamamıştır. Bu durumda **yücelerden yüce** söylemi, en yüce anlamıyla en üstün dereceyi işaret etmektedir. Tanrı, **ne gökte ne yerededir**. Peki nerededir? Aristo mantığına göre **ya yerde ya gökte** olmalıdır. Ama mantık zincirine eklenen, istisna edilemeyen üçüncü bir mekân daha vardır. Tanrı, **hod müminlerin gönlündedir**.

Derecelendirme yapılırken sıfatlardan da yararlanılmıştır. “*Evine şivan girdi.*” / “*Ol yiğitlerin üzerine muhkem kara şivan oldu.*” örneklerinde derecelendirmek için **kara** (büyük) ve **muhkem** sıfatlarından yararlanılmıştır. *Şivan-kara şivan- muhkem kara şivan* giderek artan derecelendirme sergilemektedir. Dede Korkut Destanları'nda derecelendirme, soyut söz ya da ifade araçlarıyla değil de sentaktik-semantik düzenle de sağlanabilmektedir.

“*Sayılmakla Oğuz beyleri tükenmez.*” söylemi, kesin bir karar içerir. Bundan daha yumuşak, geleceğe yönelik sentaktik bir söylem daha vardır: “*Sayılmakla Oğuz beyleri tükense olmaz.*” İki söylem arasındaki fark, **olmaz** sözünün gizil gücüne yerleşen **olurun**, getirebileceği sonsuzluk düşüncesinden beslenir.

5. Dördüncü Yazı: “Kitabı Dede Korkut” gayrı-selis mantığın epistemoloji ışığında (Dede Korkut Destanları, Puslu Mantığın bilimselliği ışığında)

Puslu Mantığın bilimselliği; destanlardaki sınırsız bilgiye, alt katmanlardaki anlam arayışına ışık tutacaktır. Kuramın bu bölümünde kuşkuya yer yoktur çünkü özünde kesinlik yatar. Yazarın gizlediği, söylemek istemediği bilgiyi metnin gizilinde çıkarmak esastır.

Salur Kazan, oğlu Uruz'a kahramanlık yaptığı yerleri göstermek amacıyla ava çıkarır. Kâfirin casusu casuslar ve on altı bin düşman askeri hücumu geçer. Kazan, düşmanı görmez çünkü her tarafı toz bulutu kaplamıştır. Kimi geyik tozu, kimi düşman

tozu der. “Geyik olsa bir ya da iki bölük olurdu. Bu gelen bilmiş olun yağıdır.” diyen Kazan, deneyimlerinden yararlanarak bulanık bir bilgi elde eder.

Şöklı Melik, Salur Kazan avdayken onun ilini, obasını tarar; malını, mülkünü, oğlunu, anasını, karısını, hayvanlarını talan edip götürür. Yiyip içip ganimet sayımı yapan Şöklı Melik, Kazan’dan *hayıf* aldıklarını dillendirerek zaferini ilan eder. Ancak kâfirlerden biri Kazan’ın Derbent’teki on bin koyununu alırlarsa *ulu hayıf* edeceklerini söyler. Burada **hayıf** ve **ulu hayıf** arasındaki fark, on bin koyunla ölçülmektedir. Kazan’ın yağmalanan malları kâfirin elindedir; onların sayısı belirlenebilir, net bilgiye ulaşılabilir ancak on bin koyun uzaktadır. Belki ele geçiremeyeceklerdir, dolayısıyla on bin sayısı bulanık bilgi içermektedir.

Oğuzun sınırlarını koruyan Begil, attan düşmüştür; yataktadır. Begil’in hasta olduğunu duyan kâfir, yüreklenip hücumu geçer. Begil, kâfir ilindeki casusu aracılığıyla durumdan haberdar olur. Begil, oğlu İmran’a elbisesini ve atını verir; onu olabildiğince kendine benzeterek düşman üstüne gönderir. İmran, düşmanla karşı karşıya gelir. Ortalığı toz duman kaplar, İmran uzaktan görülmez. Düşman toz dumanın çokluğundan Begil’in atını tanır. Düşman kokusu alan at, ayağıyla yeri dövüp tozu gökyüzüne çıkarma özelliğiyle bilinirdi. Böyle durumlarda düşman kaçar, savaş alanını terk ederdi ve yine böyle olur. Düşman çıplak gözle İmran’ı seçemeyince devreye gözcü girer. Atın Begil’in olduğu ama üstündekinin Begil olmadığı bilgisi tekfura ulaşır. Şöklı Melik için eksik bilgi aradan çıkarılmış olur. Bu bilgiye ulaşmada atın ayağıyla yeri dövmesi ve gözcü ipucu işlevindedir.

6. Beşinci Yazı: Gayrı-selis mantık ve “Kitabı Dede Korkut”ta demokratik düşünce tarzı (Puslu Mantık ve Dede Korkut Destanları’nda demokratik düşünce tarzı)

Dede Korkut Destanları’na Puslu Mantık bakış açısıyla bakmak, destandaki insanlar ve dil birimleri arasındaki derin ilişkiler ağına ulaşmayı; destanın yaratıcıları ile destan dilinin ve mantığının taşıyıcıları için karakteristik olan demokratik düşünce tarzını ortaya çıkarmayı sağlayacaktır. Ecdadımızın düşünce tarzında, dünyaya bakışın demokratik temeli vardır. Onlar Aristo’nun **ya..... ya** mantığıyla, başka seçim hakkı vermeyen, demokratik olmayan mantıkla yetinmemişler. Lütfizade’nin Puslu Mantık kuramından yararlanarak çevreyle ilişki kurmada seçenek olanağını yani üçüncünün istisnasının istisnasını getirmişlerdir. Puslu Mantığın felsefi, ideolojik kapasitesi bu konuda büyük olanak sağlamaktadır.

Puslu ilişkilerin puslu sebep-sonuç bağlarını içeren ifadeler, “eğer.... -sa / -sa.... o zaman” kalıbına dayanan ilişkilerdir. Örneğin *genç adamlar* çoklusu ile *tecrübeli adamlar* çoklusu arasındaki bağ böyle olabilir: *Eğer çok gençse o zaman az tecrübelidir./ Eğer orta dereceli gençse o zaman biraz çok tecrübelidir.*

“Ol zamanlar oğullar ata sözünü iki etmezlerdi. Etseydi ol oğulun yüzüne bakmazlardı.” Bu cümleleri yaşama geçiren düşünce tarzının temelinde “**eğer.... -sa / -sa.... o zaman**” anlatımının durduğu kuşku götürmez. Cümleyi ilkin derin yapısına ulaştırınca cümle şu hâli alacaktır: “Ol zamanlar oğullar ata sözünü iki etmezlerdi. **Eğer ol zamanlar oğullar atasözünü iki etseydi ol zaman ol oğulun yüzüne bakmazlardı.**” Bu iki söylem karşılaştırıldığında daha yalın, daha açık duran derin varyantın yanında sonraki varyantın edebî süslemelerden geçtiği rahatlıkla söylenebilir.

“Ulaşuban sular taşsa deniz dolmaz, / Lapa lapa karlar yağsa yaza kalmaz, / Karavaşa don giydiren kadın olmaz.” örneği, söz konusu kuramın ilkelerine uygulayınca şöyle bir

manzarayla karşılaşılır: “Eğer ulaşuban sular taşsa o zaman deniz dolmaz, / Eğer lapa lapa karlar yağsa o zaman yaza kalmaz, / Eğer karavaşa don giydiren o zaman kadın olmaz.” Örnekte de görüldüğü üzere bulanıklığa “eğer.... -sa / -sa.... o zaman” kalıbıyla ulaşılmaktadır.

Puslu düşünce tarzı; kadim metinlerde, çağdaş edebiyatta bizi çevreleyen oksijen gibidir. Azerbaycan edebiyatının görkemli simalarından Fuzuli'nin, Hüseyin Cavid'in, Ali Kerim'in, Cabir Nevruz'un, Bahtiyar Vahapzade'nin, Neriman Hasanzade'nin eserlerinde Puslu Mantığın izlerini görmemek olanaksızdır. Bütün edebiyatımız, bu ifade ve onlardan türeyen anlatımlar sayesinde kendini gösteren düşünce tarzının tasviriyle doludur. Dil bilimsel deyişenler ve metinlerde belirsizliği / bulanıklığı içeren sözler puslu çokluklarda değerleri temsil etmek için oldukça yararlıdır. Puslu Mantığın edebî metinde görünümü, sunulan meselenin somut değil ölçüye gelmez biçimde ortaya çıkarılmasıdır.

Dede Korkut Destanları'nda Puslu Mantığın edebî düşüncede gelişimi özel leksik ifadeler, sözler aracılığıyla olur. Bu konuda **kimi** dil biriminin rolü büyüktür. “Beyrek kızların yanına gider. Zurnacıları kovar, kimini döver, kiminin başını yarar.” / “Kimi oğul diye kimi kardaş diye ağladı.” / “**Kimi** aydır: geyik tozudur, **kimi** aydır: yağı tozudur.” / “Oğlan **kiminin** boynun vurdu, **kimini** tutsak eyledi.” örneklerindeki **kimiler** de metni bulanık duruma düşürür. Okuyucu, kimin yağı tozu, kimin geyik tozu dediği; kimin oğul kimin kardaş diye ağladığını çıkaramaz. **Kiminin** burada bildirdiği sayı net değildir, yani pusludur; kimin dövüldüğü, kimin başının yarıldığı bilinmez. Boynu vurulan, tutsak alınan belli değildir.

Destanda anlamsal bulanıklığa ulaşma aracı olarak sayılar da kullanılmıştır. “Deli Dumrul bir iki güvercin öldürdü, evine döndü.” Asal sayılar **bir**, **iki** olarak tek kullanıldığında somut / net sayı bildirirse de *bir iki* biçiminde, ikileme tarzında yazıldığında sayısal belirsizlik ortaya çıkar ve puslu bilgi veren yapıya dönüşürler.

Puslu Mantığın yarattığı ikilemeler de anlamsal bulanıklık araçlarındandır ve söze yaygınlık, belirsizlik, bulanıklık yüklemek için kullanılabilirler. “Döne döne savaşıyım, döne döne vuruşuyım” örneğindeki **döne döne** ikilemesi, aslında yazarın somut sayıdan uzaklaşma yöntemidir. Kaç kez savaşıldığı bilinmiyor. “Ağır hazinesini, bol akçasını yağmaladılar” örneğindeki yakın anlamlı **ağır** ve **bol** sözcükleri de anlamsal açıdan bulanıklık sergiler. Meselenin derinliklerine inme, inceliklerini öğrenme çabası, dünya görüşüne genişlik kazandırmış; Puslu Mantığın sunduğu geniş seçenekler, demokratik yaklaşımın öğrenilmesini sağlamıştır.

Destanın Mukaddime bölümünde geçen “Korkut Ata ayıttı: ... bu dediği Osman neslidir. ... ve dahi nice buna benzer söz söyledi.” örneğinde Korkut Ata'nın dediklerini özet olarak ifade eden **nice buna benzer söz** ifadesi, kesinlikten, tekrardan, deyim niteliğinden uzak; net olmayan bulanık anlam taşır.

nice buna benzer söz = bunun gibi söz

Puslu Mantığın geniş seçim olanaklarına sadık kalan **buna benzer söz** ifadesinin arkasında ne gizlendiği belli değildir. Altına metindeki sözlerin anlamsal olarak benzeri ama başka sözler toplanabilir. Sonuçta düşünce tarzının özü pusludur. Bu tarz söylemler, ak ve karadan uzaklaşmanın yoludur.

Sonuç

Görüldüğü üzere Dede Korkut Destanları, edebî değer olarak derinliklerinde yeni yeni bakış açıları gizlemektedir. Bu destanları yaratanların düşünce tarzında demokratik yaklaşım tesadüf değildir. Puslu Mantığın temel ilkesi olan çoklu seçim olanakları ve demokratik yaklaşım tarzı, demokratik sistemdeki çoğulculuk ilkesi halkımıza has bir özellik olarak edebî metinler aracılığıyla günümüze kadar gelmiştir. Tanrı'dan başka her şeyin, her olayın derecesi olduğunu benimseyen kuram, basit hâl ile maksimum hâl arasındaki dereceleri belirginleştirmek için, çoklukları ifade etmek için yeni anlatımların doğmasına yol açar. Dede Korkut Destanlarında uygarlığın gelişiminin sözlüksel ve dil bilimsel olarak sergilendiği örneklerin gözlenmesi, erken dönem Türkçe metinlerinde yeni düşünce ve yaşamların gelişimini işaretleyen dil birimlerinin varlığına işaretler ki bu da Türk yaşamının demokratik ve çoğulcu yanını göstermesi açısından anlamlıdır. Edebî metinlerin Puslu Mantık bakışıyla incelenmesinde puslu çokluklar, dil bilimsel bildirişmenin üzerine konmuş, sınırları içeren tutarlı araçlar olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Abdulla, K., Aliyev, R. (2022). "Kitabi- Dədə Qorqud" ve gəyri-səlis məntiq "The Book of Dede Korkut" and Fuzzy Logic. Bakü.
- Baykal, N., Beyan, Timur (2004). *Bulanık Mantık, İlke ve Temelleri*. Ankara: Bıçaklar Kitabevi.
- Çetin, İ. (2023). Kitab-ı Dede Korkut ve Gayri-Selis Mantık. *Türk Dili Dergisi*, C. CXXXI, S. 859, s. 108-110.
- Ödük, M. N. (2019). *Bulanık Mantık Yöntemi ve Uygulamaları*. Ankara: İKSAD Yayınevi.
- Şen, Z. (2009). *Bulanık Mantık İlkeleri ve Modelleri*. İstanbul: Su Vakfı Yayınları.
- Üstünova, K. (2023). "Kitabi- Dədə Qorqud" ve Gəyri-səlis Məntiq "The Book of Dede Korkut" and Fuzzy Logic. *Milli Folklor*, C.18, S. 138, s. 217-220.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Kamal_Abdulla
- <https://science.gov.az/en/forms/chlenyikorrespondentyi/79>
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Lütfi_Zade
- <http://teref.az/arasdirma/116069-lutfi-zade-ile-rafiq-eliyevin-dunya-elmene-ses-salacaq-kitabi-cap-olunub-foto-anons.html>
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulanık_mantık
- <https://en.wikipedia.org/wiki/jan-lukasiewicz>